

Ehekutibo a Pakagupgopan:

Maysa a Surbey ti Hurisprudence a mang-apektar kadagiti
Nainsigudan nga Umili ken dagiti Kalintegán da iti Nagtaudan a Daga
ken Rekurso iti Pilipinas (tawen 2009-2023)

Pakagupgopan ti Ehekutibo

Daytoy a surbey ket mangidatag iti pangkabuklan ti agdama a legal a balangkas maipapan kadagiti karbengan dagiti Nainsigudan nga Umili iti Pilipinas. Ilanad na ti paka-istoryaan ti legal a pannakabigbig dagiti kalintegan dagiti Nainsigudan ng Umili, agraman dagiti kalintegan iti teritorio, kadagiti nailian a linteg ti Pilipinas, ken sukimaten na no kasano a daytoy ket makasarak iti interpretasion babaen ti panangrepaso kadagiti addan a hurisprudence (naidatag kas panangibilang kadagiti pannakarunaw dagiti kaso or case digest) a mainaig iti Linteg iti Karbengan dagiti Nainsigudan nga Umili wenno *Indigenous Peoples' Rights Act (IPRA)*. Sumagmamano nga atensyon ti maited kadagiti kaso a masarakan iti Siudad ti Baguio, Benguet ken iti Mt. Province, indatag kas bukod na a beneg. Kas maysa nga outtake, mangireserba daytoy iti ababa a beneg maipapan kadagiti napaliwan ti Komision iti Karbengan ti Tao ken ti Obserbatorio ti Karbengan ti Tao dagiti Nainsigudan nga Umili.

Makaisuro ti surbey no ania ti ipasimudaag na kadagiti isyu a pakairamanan ti IPRA ken dagiti Nainsigudan nga Umili. Iladawan dagiti kaso dagiti panagsusupiat a manglapped iti pannakaipatungpal na ken dagiti isyu a mangsapsaplit kadagiti Nainsigudan nga umili. Dagitoy ket mabalin nga agserbi a mangisingasing kadagiti pannakatarimaan ti patakaran ken dagiti interbension tapno matungpal dagiti arapaap dagiti Nainsigudan nga umili.

Adda sumagmamano a panagbalbaliw iti panangipateg dagiti Korte kadagiti karbengan dagiti Nainsigudan nga Umili, manipud kadagiti immuna a legal a proklamasion a naiparang iti UMILI versus CAYAT iti dandani maysa a siglo ti napalabasen (tawen 1939), nu sadinno a ti korte ket nangaramid iti pagilasinan maipapan kadagiti kalintegan dagiti Nainsigudan nga Umili, a nangirason... “daytoy a pagilasinan ket saan a risonable a mapagduaduan, ta nairanta ti Linteg a mangtungpal kadagiti karkarna a kasasaad kadagiti saan a Kristiano a tribu...saan na mabalin nga apektaran ti kinarisonable ti klasipikasion nu ‘di ket naipasdek...” (mainaig iti panaginum iti arak), iti 1987 a Konstitusion ti Pilipinas, a mangiyebkas iti patakaran ti estado a mangbigbig, mangitandudo ken salakniban dagiti karbengan dagiti Nainsigudan a kultura iti komunidad iti uneg ti balangkas ti nasional a panagkaykaysa ken panagdur-as. Bayat a pudno a rimmang-ay ti legal a pannakabigbig dagiti kalintegan ti Nainsigudan nga Umili, dayta ket agtalinaed, nupay kasta, a saan a makarkarit.

Ti IPRA. Agtalinaed ti *Indigenous Peoples' Rights Act (IPRA)* a kangrunaan a legal a balangkas a mangikeddeng kadagiti karbengan dagiti Nainsigudan nga Umili. Apaman a nasertipikaran iti lehislasion, nakaritan dayta gapu iti kina-konstitusion na ken akikid a naikeddeng a pabor iti kinaumiso wenno kinabalido na. Daytoy ti mangipasimudaag iti saan a natalged a kasasaad dagiti Nainsigudan nga Umili iti sanguanan dagiti korte, a kasla naiyaw-awan a tradisional a pigura iti panawen ti legal a modernidad.

Ti NCIP. Maikkan ti *National Indigenous Peoples Commission's (NCIP)* iti mandato ken trabaho a mangipatungpal kadagiti arapaap ti IPRA. Tapno matungpal ti mandatona, addaan daytoy kadagiti quasi judicial functions a mang-ammo ken mang-adal kadagiti isyu a mainaig kadagiti Nainsigudan nga Umili. Saan a nakaskasdaaw a masansan a masarakan na ti bukod na a paset iti daytoy, wenno saan man a paset, iti adu kadagiti kaso a madengdenggeg dagiti korte.

Ti Karbengan iti Daga. Ti karbengan iti daga ken titulo iti daga a makuna, ket maysa a saan mailibak a pundasion dagiti karbengan dagiti Nainsigudan nga Umili, ken maysa a cornerstone ti dadduma pay a karbengan—kalintegan kadagiti gameng wenno rekursu, iti panangtarawidwid iti daga, iti panangipraktika kadagiti tradision ken kultura, ken dadduma pay. Dagiti Nainsigudan nga Umili, iti panangipakat kadagitoy a karbengan, ket nabigbigan a kas kangrunaan a paset iti panangaywan ken panangsalaknib kadagiti natural a gameng wenno rekursu. Adda implikasionda dagitoy kadagiti dakdakkal nga isyu maipapan iti aglawlaw nga ad-adda itan a naganat a mangsapsaplit iti planeta ken kaparsuan iti tao.

Nangrugin a bigbigen dagiti korte dagiti kalintegan dagiti Nainsigudan nga Umili kadagiti dominio ken daga dagiti kaapuan da. Ti karbenganda a mangipakat iti Libre, Nasakbay ken Naipakaammo a Pammalubos (*Free-prior-informed-consent*) ket nakagun-od met iti traksion, a dagiti Korte ket nangitampok ti kinapateg ti panangsigurado ti nawaya, nasakbay, ken naipakaammo a pammalubos dagiti Nainsigudan nga Umili sakbay ti panangipatungpal kadagiti proyekto ti panagdur-as wenno aktibidad a mabalin nga apektaran na dagiti lugar ken rekursu ti kaapuan da. Nupay kasta, daytoy a panangbigbig ket saan a naipatarus iti nalaka a panangilinteg kadagiti kalintegan; dagiti panangkontestar nga ipatulod dagiti Nainsigudan nga Umili ket masansan a maikeddeng a maitunos iti, no saan a limitado babaen, ti “balangkas ti nasional a panagkaykaysa ken panagdur-as.”

Ti Hurisdiksion. Natakuatan ti surbey a kaaduan kadagiti legal a panangkontestar a makadanon iti Korte ket adda kadagiti kangrunaan a panagsusupiat da maipanggep iti daga, ta kasta ti kaaduan a diskusion, ket naisentro iti pannakalawlawag ti hurisdiksion ti *National Indigenous Peoples Commission’s* (NCIP). Ti naibatay nga implikasion dagiti kaso ket ti legal a panangipateg iti IPRA ket kasapulan na ti ad-adu a panangipalawag. Ti isyu ti hurisdiksion ket kaaduan na a narisut kadagiti regular a korte ket addaan iti pannakaammo kadagiti kontrobersia a mairaman pay dagiti saan a Nainsigudan a tattao a kas sabali a partido iti kaso. Ti bigbigen ti nailian a linteg ken ti estado ti Pilipinas ket dagidiay mainaig laeng kadagiti kaugalian a linteg ken aramid a mangiturturay laeng kadagiti kameng ti isu met laenga Nainsigudan a Kultural a komunidad wenno Nainsigudan nga Umili. Iti sabali a panna, iti laksid dagiti arapaap ti IPRA a mangipabulod iti sensibilidad, mangipasango iti interes dagiti Nainsigudan nga Umili, ken mangtarimaan iti historikal a marginalisasion da, dagiti legal a panangkontestar a mainaig ken pakairamanan dagiti Nainsigudan nga Umili ket mabalin a saan a maipatarus a kaipapanan na ti panang-limitar iti hurisdiksion dagiti Korte, kayatna a sawen, ipasimudaag na a ti NCIP ket addaan iti kangrunaan ken agmaymaysa a hurisdiksion kadagiti amin nga ICCs/IPs a panagdawat ken panagsusupiat malaksid kadagiti regular a korte.

Dagiti panagsu-supiat ken panagti-tinnuon. Ibutaktak dagiti legal a kontrobersia ti dakdakkal a kinakurang ti sistema — maysa a saan a natalged a proseso ti panag-tenurial. Daytoy a proseso ti gapuna nga agresulta iti panagsusupiat panggep iti daga — a maibatay iti panagti-tinnuon ken saan a nalawlawag a hurisdiksion dagiti nadumaduma a departamento ti gobierno— Department of Agrarian Reform (DAR), DENR, Land Registration Authority, ken NCIP—nangruna iti pannakaproseso ken pannakaited dagiti tenurial nga instrumento. Nairanta ti Administrative Order No. 2012-01 a mangitunos koma kadagiti panagsusupiat.

Nupay kasta, ti NCIP, ket naingetan no kasano a mailasin ti sakup na, ket nagpili a rimmuar wenno nagusar (ti NCIP)iti dadduma a pamuspusan iti ruwar ti proseso isu a nagresulta iti saan a sigurado a kasasaad dagiti CADT. No ti badyet ket mangipakita ti suporta ti estado iti pakaseknan dagiti Nainsigudan nga Umili, koma ket ipasimudaang na ti bumabassit nga uso iti kinaawan kasiguraduan na a kasasaad dagiti CADT – ti badget iti NCIP ket makiskissayan sipud pay idi tawen 2012. Manipud idi tawen 2021, 251 laeng a CADT ti naaprobaran.

Dagiti agsusupadi a panagdawat, a masansan maipapan kadagiti awan ti titulo na iti daga, mainaig iti:

- Dagiti aplikasion para iti wenno naipaulog a *Certificate of Land Ownership Award* (CLOA) babaen iti *Comprehensive Agrarian Reform Program* (CARP) iti uneg ti AD;
- Patente iti uneg ti CADT (e.g., dagiti patente ti panagdawat iti panagminas a naipaulog sakbay ti *Mining Act* ken IPRA);
- Dagiti instrumento ti rekurso nga inruar wenno inisyu ti DENR iti uneg ti AD (e.g., *Integrated Forest Management Agreement* [IFMA], *Timber License Agreements* [TLA], *National Greening Program* [NGP], dagiti nasalakniban a lugar);
- Dagiti pammalubos ti panagsukisok/tulagan ti pinansial wenno teknikal a tulong (FTAA), katulagan ti panagbingay ti produksion ti mineral (MPSA) iti uneg ti AD; ken
- Dagiti lugar nga addaan kadagiti agdama ken/wenno naited a karbengan.

Ti kalintegan iti nawaya ken nasakbay a naipakaammo a pammalubos (FPIC) ket saan a mapagsina wenno maiyaw-awan a mainaig iti kalintegan iti daga — a mangiparangarang iti kalintegan iti bukod a panangikeddeng. Gapuna, ti saan a natalged a panagdawat iti daga pagbalinen na a napeggad ken nakapuy ti bukod da a pangngeddeng a mangitunda kadagiti nainsigudan nga umili a nalaka a malabsing dagiti kalintegan da ken pannakaagaw ti daga da. Naibutaktak dagiti kaso dagiti kontrobersia a tumakder a mangdadael iti FPIC. Nasaknap dagiti panaglabsing iti proseso ti FPIC kas legal a kontrobersia ken isyu ti karbengan ti tao.

Dagiti panagsusupiat a mapaspasamak wenno maar-aramid kadagiti kaso ket mangiladawan ti kasasaad ti adu a nainsigudan a komunidad a mangmatmatmat iti IPRA a kas wagas koma wenno pampususan a pakarisutan ti historikal a kinaawan hustisia iti aglawlaw ti daga.

Ti pannakalimitar ti hurisdiksion ti NCIP iti panagsusupiat ti daga iti nagbaetan laeng dagiti kameng ti tribu wenno kadagiti nadumaduma a Nainsigudan a tribu ket agparang a mangglos iti kinapudno a kaaduan ti panagsusupiat ti daga ken panagserrek kadagiti nainsigudan a teritorio a mangitunda iti sosial a pannakabingbingay ken pannakai-destiero, ket ar-aramiden dagiti saan a nainsigudan ken masansan nga ti interes ti korporasion ti maipangpangruna.

Ti iseserrek kadagiti nainsigudan a teritorio dagiti saan a nainsigudan a migrante a napanglaw a familia iti aw-away ket masansan a maibilang a buyogen ti panangawat dagiti nainsigudan nga umili. Ti panag-resort iti NCIP dagiti nainsigudan a komunidad a malablabsing ti karbengan da ket adda pammati da a ti NCIP a kas institusion ti gobierno a mangidispensar kadagiti *quasi-judicial* a bileg, ket ad-adda a nalaklaka ken ad-adda a maawatanna ti kasasaad dagiti nainsigudan nga umili.

Dagiti legal nga isyu ket mangiladawan iti pannakaipatungpal ti IPRA. Ipasimudaag da ti nataktak ken naglabesen a naurnos koma a pannakaipatungpal ti patakaran iti benneg dagiti pannakabagi ti gobierno (a nagresulta iti panagsinnalupang ti patakaran ken panagsusupiat ti *tenurial*), ti kaawan ti suporta ken pannakabigbig ti IPRA iti labes dagiti addang a panang-itantandudo ken organisasion dagiti IP ken agingga iti sumagmamano a tukad, ti limitasion ti rekurso ti NCIP.

Iti labes dagiti regular a korte ken ti NCIP, ti *Commission on Human Rights* (CHR) ket maysa a maitutop a dalan para kadagiti nainsigudan nga agsapsapul iti pannakasolbar dagiti panaglabsing iti kalintegan nga addaan iti mandatona a “mangisayangkat kadagiti imbestigasion maipapan kadagiti panaglabsing iti karbengan ti tao maibusor wenna laban kadagiti naisina ken nalaka a maapektaran a sektor.” Nangipasdek daytoy kadagiti programa iti uneg ti komision nga espesipiko a mangtaming kadagiti isyu ti IP.

Ti maipalagip ket ti *Indigenous Peoples’ Human Rights Observatory* (IPHRO), kangrunaan na a plataporma a mang-monitor. Nupay nadayaw ti panagreggetna, nainget ti mandatona, ken nainget dagiti rekurso. Dagitoy ket kangrunaan nga apektaran na no kasano a makaipaay daytoy iti naganat a proteksion kadagiti ICC/IP.

Ti limitado a pannakabalin na a mangipatungpal ken panagpannuray iti gobierno nga alaenna ti panagtignay kadagiti rekomendasionna ket limitaran na met ti kinaepektibo na. Nagbanag daytoy iti dadduma a panaglabsing iti kalintegan a kas tao, a saan a natamtaming. Ti in-inut a pannakarisut dagiti kaso ket mabalin nga agresulta iti saan a pannakagun-od dagiti biktima iti hustisia wenna kompensasion. Nupay kasta, no sadino nga adda limitado unay a dalan wenna wagas a mangsapul iti pannakasolbar dagiti panaglabsing iti karbengan, agserbi ti CHR a kas dalan a mangbutres, *drum support*, ken mangipaay iti pannakai-tampok dagiti report ti panaglabsing iti karbengan ti IP.

Ti IPRA kas maysa a plataporma ti patakaran tapno maipasingked ti karbengan dagiti nainsigudan nga umili nga agtultuloy a sumangsango iti nadumaduma a karit. Dagitoy a karit ket naidanun kadagiti korte, a saan a kanayon nga agresulta kadagiti wagas a pabor iti pagimbagan ken pagsayaatan dagiti nainsigudan nga umili.

Dagiti sumaganad a rekomendasion ti naipadanun:

Dakdakkel a panagregget ti adbokasia tapno:

- Panagpasayaat ti Pannakai-patungpal ken Pannaka-isayangkat — Siguraduen nga amin a lebel ti gobierno ket naan-anay nga ipatungpal ken isayangkat dagiti probision ti IPRA. Mabalin nga agkasapulan daytoy ti panangpaadu iti pannakaammo ken panagsanay para kadagiti opisial ti gobierno, lokal a gobierno, ken organisasion a mangipapatungpal iti linteg tapno masigurado a maawatan ken raemenda dagiti kalinteg dagiti nainsigudan nga umili. Kasapulan met daytoy ti umdas nga institusional a panagnetwork.
- *Ancestral Domain* ken Karbengan iti Daga — Panagpartak ti proseso ti panangbigbig ken panangsegurado kadagiti panagdawat ti *ancestral domain* tapno masalakniban dagiti karbengan ti daga dagiti nainsigudan a grupo. Launen daytoy ti panangrisut kadagiti *pending claims* ken panangrisut kadagiti parikut iti panagusar iti daga iti nagbaetan dagiti nainsigudan nga umili ken dadduma pay a maseknan.
- Libre, Nasakbay, ken Naammuan a Pammalubos — Siguraduen ti FPIC kadagiti amin a proyekto ken programa iti uneg dagiti ancestral domains.
- Panangtingiting ken panangmonitor, ken sikliko a panangrepasso — Natibker a mekanismo ti panangmonitor ken panangtingiting tapno sukimaten ti epekto dagiti pagalagadan ken programa kadagiti karbengan dagiti nainsigudan nga umili. Repasuen ken *i-update* dagiti pagalagadan iti regular tapno masigurado ti kinapateg ken kina-epektibo.
- Pannakipaset ken pannakairaman dagiti IP — Iti panangsuot kadagiti prinsipio ti panagturay iti bagi ken panangipaay iti pannakabalin, masapul a masigurado ken maipatungpal ti pannakipaset ken pannakairaman dagiti nainsigudan nga umili kadagiti mekanismo a mangimaton kadagiti aktibidad ti regulasion ken iti pannakaipatungpal ti programa; dakdakkel a gundaway para kadagiti nainsigudan nga umili ken dagiti pannakabagida nga agtakem kadagiti posision a mangaramid iti panggeddeng.

Estratehiko a panagdarum

- Itultuloy ti panangusar kadagiti korte kas maysa nga *avenue* tapno mailinteg ken agsapul iti pannakasolbar dagiti kalinteg dagiti nainsigudan nga umili.
-

